

3 ЕКОМЕРЕЖА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1 ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЕКОМЕРЕЖІ

Основні принципи формування екомережі в Харківській області розроблені відповідно до Закону України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі в Україні на 2000-2015 роки” № 1989-III (2000 р.) та затверджені рішенням Харківської облради „Про затвердження Програми формування національної екологічної мережі в області на 2002-2015 роки” від 21.05.2002 року.

Після прийняття Закону України „Про екологічну мережу України” № 1864-IV (2004 р.) програма була доповнена та скорегована.

Таким чином, проектування екомережі області здійснюється шляхом проектування регіональної схеми екомережі, яка узгоджується із Зведеною схемою формування екомережі України та затверджується облрадою після її погодження із територіальним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Проектування екомережі передбачає:

а) нанесення на планово-картографічні матеріали територій та об'єктів, включених до переліків екомережі;

б) визначення територій, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну, історико-культурну цінність та встановлення передбачених законом обмежень на їх забудову й інше використання;

в) обґрунтування необхідності включення територій та об'єктів до переліків екомережі, резервування територій для цих потреб, надання природоохоронного статусу, введення обмежень для відновлюваних, буферних та сполучних територій для забезпечення формування екомережі як єдиної просторової системи;

г) розроблення рекомендацій щодо визначення режиму територій та об'єктів ПЗФ й інших територій, що підлягають особливій охороні, відновлюваних, буферних та сполучних територій, які пропонується створити, а також щодо необхідності вилучення і викупу земельних ділянок.

Розробка проектних рішень спирається на вивчення просторових особливостей ландшафтного та біологічного різноманіття і мережі природних територій, що підлягають особливій охороні на Харківщині. Просторова представленість біологічного різноманіття знаходиться в тісному зв'язку з ландшафтами, які зберегли свій природний стан.

3.2 ПРИРОДНІ ОСОБЛИВОСТІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.2.1 Особливості ландшафтного різноманіття

Складовими ландшафтного різноманіття природи є геоматичне (будова надр, форми рельєфу, підземні та поверхневі води) і біологічне різноманіття (світ/рослин, тварин, мікроорганізмів), а також різноманіття ґрунтів.

Усі різнорангові ландшафтні утворення є природними комплексами. Із них локальні за рангом (фації, урочища та місцевості) існують у межах Харківської області.

Природне різноманіття ландшафтів в області представлено 35 ландшафтними місцевостями, які за ознаками поширення ґрунтів та особливостей рослинного покриву поділяються на такі категорії: типові рідкісні, а також зникаючі місцевості (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 Різноманіття природних ландшафтних місцевостей Харківської області

№	Природні комплекси
ТИПОВІ ПРИРОДНІ КОМПЛЕКСИ	
<u>Плакорні місцевості</u>	
1	Плоскі та слабохвилясті простори із сірими та темно-сірими лісовими ґрунтами, з чорноземами типовими середньогумусними, реградованими, опідзоленими, переважно на лесових породах з кленово-липово-дубовими лісами, з ділянками лучних степів
2	Теж саме з темно-сірими лісовими ґрунтами, чорноземами типовими середньогумусними, опідзоленими, реградованими та звичайними, переважно на лесових породах, з сільськогосподарською рослинністю
<u>Балково-долинні місцевості</u>	
3	Верхів'я річок, балкоподібні долини малих річок, крупні балки з постійними або тимчасовими водотоками, на схилах з темно-сірими лісовими ґрунтами, чорноземами типовими середньогумусними, опідзоленими, реградованими, переважно на лесових породах з а) кленово-липово-дубовими лісами; б) різнотравно-злаковою рослинністю, на дні з лучними, часом болотними ґрунтами та лучною різнотравно-злаковою рослинністю
4	Теж саме з ділянками чорноземів звичайних середньогумусних
5	Балки на схилах з чорноземами типовими середньогумусними, опідзоленими, реградованими, переважно на лесових породах з а) кленово-липово-дубовими лісами; б) різнотравно-злаковою рослинністю, на дні з лучними, часом болотними ґрунтами та лучною різнотравно-злаковою рослинністю
6	Теж саме з ділянками чорноземів звичайних
7	Похилі улоговини стоку з лучними, часом лучно-болотними ґрунтами на лесових породах з а) листяними лісами; б) бур'янистою, лучною різнотравно-злаковою та лучно-болотною рослинністю
<u>Піщано-терасові місцевості</u>	
8	Горбисті (крупно-та дрібнококуцугурні) простори з дерновими підзолистими та дерновими розвиненими піщаними та глинисто-піщаними ґрунтами на давньому алювії, часом із слабозадренованими пісками, з сосновими та сосново-дубовими лісами (піщано-борові місцевості)
9	Плоскі та слабохвилясті простори з дерновими підзолистими та дерновими розвиненими піщаними ґрунтами на давньому алювії з сільськогосподарською рослинністю
<u>Заплавні місцевості</u>	
10	Плоскі простори з лучно-чорноземними та лучно-чорноземними солонцюватими, чорноземно-лучними та чорноземно-лучними солонцюватими ґрунтами, із злаково-різнотравною рослинністю під сіножатями, випасами, а також городами та частково розорані
11	Плоскі простори з дерновими опідзоленими, дерново-лучними та лучними ґрунтами під лісами переважно із вільхи чорної, тополі, верби, дуба
12	Місцевості заболочених озер, старичних рукавів, з водно-болотною рослинністю на підвищених ділянках між ними з листяними лісами із вільхи чорної, тополі, верби та лучно-злаковою рослинністю на лучних та дернових ґрунтах
<u>Лесово-терасові місцевості</u>	
13	Плоскі простори молодих четвертинних терас, слабо розчленовані балками та похилосхиливими улоговинами, з чорноземами типовими, переважно на лесових породах, із сільськогосподарськими угіддями, з неглибокими розораними просадочними блюдцями з лучно-чорноземними ґрунтами
14	Те ж саме з чорноземами типовими середньогумусними та чорноземами звичайними, місцями вилугованими та солонцюватими, переважно на лесових породах, із сільськогосподарськими угіддями
15	Плоскі простори давніх четвертинних терас, слабозрозчленовані балками та похилосхиливими улоговинами, чорноземами типовими середньогумусними, часом вилугованими, опідзоленими та реградованими, переважно на лесових породах із сільськогосподарськими угіддями, з неглибокими розораними просадочними блюдцями з лучно-чорноземними ґрунтами
16	Те ж саме, з чорноземами типовими середньогумусними, місцями вилугованими, переважно на лесових породах, з чорноземами слабосолонцюватими, із сільськогосподарськими угіддями
17	Пониження терас із заболоченими просадочними блюдцями з ярово-болотними, лучно-чорноземними солонцюватими, оглеєними чорноземами, осадово-солончаковими ґрунтами з водно-болотною та лучно-болотною рослинністю під випасами та сіножатями

18	Похилохвилясті простори неогенових терас, розчленованих балками, ярами та улоговинами стоку, чорноземами типовими середньогумусними, з ділянками вилугованих та опідзолених, переважно на лесових породах, із сільськогосподарською рослинністю
19	Те ж саме з темно-сірими лісовими ґрунтами, чорноземами реградованими та опідзоленими, переважно на лесових породах, під кленово-липово-дубовими лісами
20	Те ж саме з чорноземами типовими середньогумусними, звичайними середньогумусними, переважно на лесових породах із сільськогосподарською рослинністю
РІДКІСНІ ПРИРОДНІ КОМПЛЕКСИ	
<u>Схилів прирічкових місцевості</u>	
1	Круті слабзорозчленовані схили із змитими чорноземами глинисто-піщаними та супіщаними з лучно-степовою рослинністю
2	Те ж саме із змитими чорноземами карбонатними, на елювії щільних карбонатних порід з лучно-степовою рослинністю
3	Те ж саме із змитими дерновими карбонатними ґрунтами на елювії щільних карбонатних порід з лучно-степовою рослинністю
4	Яружно-балкові місцевості, часом із зсувами із змитими чорноземами карбонатними на елювії щільних карбонатних порід з а) листяними лісами на схилах та одвершках; б) чагарниковою та лучно-степовою рослинністю
5	Те ж саме із змитими дерновими карбонатними ґрунтами на елювії щільних карбонатних порід з а) листяними лісами на схилах та одвершках; б) чагарниковою та лучно-степовою рослинністю
6	Те ж саме із змитими чорноземами на щільних глинах з а) листяними лісами на схилах та одвершках; б) чагарниковою та лучно-степовою рослинністю
7	Те ж саме із змитими чорноземами солонцюватими на щільних засоленних глинах з а) листяними лісами на схилах та одвершках; б) чагарниковою та лучно-степовою рослинністю
<u>Балково-долинні місцевості</u>	
8	Балки на схилах з чорноземами на щільних та а) кленово-липово-дубовими лісами; б) різнотравно-злаковою рослинністю, на дні з лучними, часом болотними ґрунтами та лучно-різнотравно-злаковою рослинністю
<u>Піщано-терасові місцевості</u>	
9	Плоскі та слабохвилясті простори з чорноземами глинисто-піщаними та супіщаними на давньому алювії з сільськогосподарською рослинністю
10	Заболочені піщано-борові місцевості
11	Заозерені піщано-борові місцевості
<u>Заплавні місцевості</u>	
12	Плоскі простори з дерновими оглеєними піщаними та глинисто-піщаними ґрунтами, із злаково-різнотравною рослинністю під сіножатями та випасами
13	Плоскі западини з лучно-болотними, болотними, часом болотними солонцюватими ґрунтами, болотно-різнотравною та чагарниковою рослинністю під сіножатями, випасами
14	Те ж саме з лучно-чорноземними осолоділими ґрунтами, із злаково-різнотравною рослинністю під сіножатями та випасами
15	Плоскі западини з торфовисто-болотними та торфово-болотними ґрунтами, болотно-різнотравною та чагарниковою рослинністю під сіножатями, випасами
ЗНИКАЮЧІ ПРИРОДНІ КОМПЛЕКСИ	
<u>Плакорні місцевості</u>	
Плакорні місцевості, майже суцільно розорані з незначними за площами залишками природної рослинності, якій загрожує повне знищення	
1	Плоскі та слабохвилясті
2	З ділянками звичайних середньогумусних чорноземів та ділянками лучних і різнотравно-злакових степів

Серед типових природних комплексів виділено 20 місцевостей, які займають понад 98% території області. Рідкісні природні комплекси представлені 15 місцевостями, площа яких становить 0,84% території області. Зникаючі природні комплекси являють собою залишки первинних природних лісів, луків та степів серед суцільно розорених земель, яким загрожує, внаслідок подальшого антропогенного впливу на земельні ресурси та розширення сільськогосподарських угідь, зменшення їх площ та погіршення природного стану.

Виходячи з того, що для більшості мешканців Харківщини ландшафт, як і раніше залишається „природним будинком”, а не тільки територією для господарської діяльності, є невідкладна необхідність забезпечити збереження ландшафтного різноманіття області.

Система ландшафтів області, які ще зберегли свій природний стан, повинна стати основою регіональної схеми екологічної мережі області.

3.2.2 Особливості біологічного різноманіття

Сучасний стан біологічного різноманіття Харківської області визначається сукупністю природних та антропогенних чинників. Насамперед, географічним положенням її території, розташованої в межах двох ландшафтно-кліматичних зон – лісостепової та степової, а отже характерним ландшафтним різноманіттям, що й обумовило відносне багатство біотопів, а разом й наявність відповідних непорушених біоценозів, що збереглися лише поза межами населених пунктів. Особливістю області також є те, що вона знаходиться в межах двох річкових басейнів – Сіверського Дінця (притока Дону) та Дніпра.

Специфічною для біоти Харківщини є наявність на її території рефугіумів з унікальною реліктовою флорою та фауною, відірваних від основного ареалу: сфагнові болота надлучних терас річок Мерла, Уди, Мжа, Сіверський Донець, де мешкають релікти льодовикового періоду; солончаки в урочищі „Горіла Долина”, де виявлені релікти ксеротермічного періоду; крейдяні крутосхили річок Вовча та Оскіл, де збереглися третинні й ксеротермічні релікти; піщані степи й відкриті піски в районі „Ізюмської Луки” та в околицях с. Кицівка Печенізького району, де зафіксовані релікти середньоазіатського походження.

На жаль, характерною рисою сучасної біоти Харківщини є те, що кожна з двох фізико-географічних зон була межею ареалу для значної кількості видів, що вимерли або були знищені. Зокрема, у результаті скорочення площі пралісів зникли на території області такі лісові види, як ведмідь, рись, а із комах – великий дубовий вусач. У результаті повного розорювання степів на плато така ж доля спіткала і степові види, деякі з них ще зустрічалися 150 років тому. Це – сайгак, тарпан, хохітва, дрохва, орел степовий, журавель степовий. Внаслідок зарегулювання Дону, Дніпра і їх приток та промислового забруднення річок стали рідкісними в регіоні мінога українська, стерлядь, ялець Данилевського та вирезуб.

І нарешті, збідніння біорізноманіття Харківської області обумовлене господарською діяльністю людини, яка докорінно змінила колишній первісний ландшафт Слобожанщини з пралісами та цілиніними степами і перетворила його впродовж 350 років у антропогенний. Зараз первісні цілинні степи на плато повністю замінені на агроценози з широкою мережею полезахисних лісових смуг, створених за останні 50-60 років. Сьогодні вони є провідниками лісових видів з півночі на південь, із заходу на схід. Значної трансформації зазнали лучні і водні екосистеми в результаті бездумної меліорації, зарегулювання річок та забруднення їх промисловими й побутовими відходами.

Значних збитків природним екосистемам завдали: інтенсивне застосування в агроценозах інсектицидів і гербіцидів, будівництво дачних ділянок на непридатних для сільського господарства землях, надмірний випас худоби та щорічне випалювання сухої рослинності в степових балках, лісосмугах, заплавах річок.

Сучасний стан біорізноманіття Харківської області викликає занепокоєння і потребує детального аналізу його фітоценотичного та біотопічного розподілу, насамперед тих систематичних груп, представники яких занесені до списків рідкісних видів, оскільки оцінки фауністичного й флористичного багатства істотно залежать від наявності рідкісних видів. Отже, індикаторною групою стають види, чисельність та існування яких перебувають у критичному стані, тобто такі, яким загрожує зникнення.